

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

УДК 140.8:141.333(477)

Світлана Вільчинська,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
Центр гуманітарної освіти НАН України

В. П. ПЕТРОВ: «ШЕВЧЕНКІЗМ» (ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ)

Vilchynska Svitlana, PhD in Philosophy, Docent at Philosophy Department of the Center of Scholarship Education of the National Academy of Sciences of Ukraine.

V. Petrov: «Shevchenkism» (Philosophical and Anthropological Aspect).

The Petrov's opinion of Shevchenko's role in the development of aesthetic theory in Ukraine is analysed in this article. The author attaches particular importance to cordialogism as anthropological principle, refutes anti-Romantic orientation of Petrov's discourse and defends the principle of supplementarity and integrated approach to the decision of problems.

Key words: cordialogism, substantiality of symbol of «heart», existentialistic and personalistic sense, romanticism, symbolic allegorism, aesthetic, value, anthropology.

Вильчинская Светлана. В. П. Петров: «шевченкизм» (философско-антропологический срез).

В статье проанализирована точка зрения В. П. Петрова о роли Т. Шевченка в становлении эстетической теории в Украине. Подчеркивая значение кардиологизма как антропологического принципа, автор этой статьи опровергает антиромантическую направленность дискурса В. П. Петрова, отстаивает принцип комплементарности и целостного подхода к проблемам.

Ключевые слова: кардиологизм, субстанциональность символа «сердца», экзистенциально-персоналистичный смысл, романтизм, символический аллегоризм, эстетическое, ценность, антропология.

Важливим спрямуванням у дослідженні історико-філософської думки України є переосмислення засад антропологічного пізнання. Ми поділяємо позицію учених, які наголошують на винятковому значенні кордологізму в цій справі. У витоків її філософія Г. Сковороди, П. Юркевича, в якій кордологізм оформлено як антропологічний принцип. Попри історичні модифікації поглядів та відсутність прямих впливів у речників кордологізму в них помітна деяка концептуальна близькість. Вона і дає підстави стверджувати про *субстанціональність символу «сер-*

ця», що виказує себе як емоційно-ціннісна смислова насиченість, яка перевершує мовну, герменевтичну буттєвість (і межі всякої емпірії загалом) й налаштовує на вчуттєвлення в смисли, «здатні—існувати—крізь—час» (М. Шелер). Відчуй та переконайся сам, що воно таке дійсне¹ — відома вимога сквородинського методу. Нетлінність нескінченного — це таємниця, яку збагнути можна, застосовуючи символ (на тому наполягали і романтики). Символічний алегоризм, згідно з «філософією серця» — найпридатніша форма антропологічного пізнання. Воднораз вимагає зважати й на екзистенцію антрополога — найбільша в своїй справжності реальність, яка «присутня» в акті пізнання й забезпечує антропології чутливість до онтологічних проблем (самообґрунтування існування тощо).

Що оце таке «те в моєму єстві, що виходить за межі моїх бувань», «тотожне моїй самості і трансцендентне (потойбічне) кожному з них і всім їм разом ?»². Пояснення можуть бути різні. Екзистенціально-герменевтичне витлумачення призводить до розуміння, що і теоретична діяльність є визнаванням цінностей, адже і ствердження, і спростовування гадки виявляється завжди ставленням до значення істинного знання (це добре доведено в неокантіанстві). Наголошуючи на екзистенційному вкоріненні істини, концепт серця в українській філософії воднораз поставав і кумулятивним чинником персоніцентричного дискурсу. Досвід самозаглиблення, ніби та «пружина», притягує пошуковий інтерес до проблем «життєвого світу».

Знання, сповнене сердечної автаркічності — «владеть собою, иметь мощь»³, яка потужніша за доказ, незатьмарена тугою, бо «разумеет путь свой»⁴; певність, що не припускає можливості надати чомусь окремому значень довершеності й винятковості, оскільки вбачає людське благо в цілісності всіх проявів життя, «да мы ж то сами дом есми божій»⁵, — створює ґрунт для того, щоб, пізнавши в собі цілісність, здатні були впізнавати її в іншого. Раз-у-раз символ серця стверджує одиничне існування в значенні ретранслятора повноти буття, отже, і може бути початком розгортання смислу щодо внутрішньої свободи людини. Адже її проявом є здобута у будь-якій точці простору і часу цілісність.

Кордологізм спонукає досліджувати конкретну цілісність індивіда (завдання і філософської антропології ХХ ст.) не лише через обґрунтування настанови на координацію «істин розуму»

¹ Сковорода Г. Наркісс. Разглагол о том: узнай себе. // Сковорода Г. Повне зібр. творів: У 2 т. Т. 1. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 161.

² Шинкарук В. І. Поняття культури. Філософські аспекти // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К.: Фенікс, 1996. — С. 29.

³ Сковорода Г. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире // Повне зібр. творів: У 2 т. — К.: Наук. думка, 1973. — Т. 1. — С. 367.

⁴ Сковорода Г. Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium Specula (еврейски — Сіон) // Сковорода Г. Повне зібр. творів: У 2 т. — К.: Наук. думка, 1973. — Т. 1. — С. 290.

⁵ Сковорода Г. Симфонія, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе // Сковорода Г. Повне зібр. творів: У 2 т. — К.: Наук. думка, 1973. — Т. 1. — С. 250.

та «серця»⁶, а й образу Бога як мого Ти (зберігається опосередкування, як-то досвід тощо). Людська цілісність немислима без віри. Тільки вона дає виправдання життю (сенси). Український кордологізм ніколи не зрікався цілісності буття. Відкриваючи серце Богові, індивід впускає до себе і весь світ, любить всіх, як себе, — стрижневий концепт «філософії серця». Отже, поняття кордоцентричної людини, витлумачене в українській філософії класичної доби, не означає бути «одиначим індивідом» (С. К'єркегор), навпаки, одиниця тільки і може вступати у відношення з Абсолютом, не будучи суцільно закритою для взаємин з оточуючим світом. Вісню людського буття залишається завжди надія, а не відчай, любов, а не ненависть.

Концепт серця здатен стверджувати в антропології особистісне начало. Людська самість розкривається індивідові у «сродній праці», в культурі, яка споріднена душі. Досліджуючи явища знеособлювання, мислителі єдині у переконанні: шляхи життя завжди пролягають поруч і разом з іншими; там «жива правда» (Т. Шевченко), де люди ставляться до духовної цінності не байдужо-споглядально, а у згоді з життєвими прагненнями. Про українську кордоцентричну філософію писали багато, і можна бути стислим, коротко згадавши загальновідоме.

Ознаки субстанціональності символу «серця» стають у нагоді нам, щоб ідентифікувати за кордологічною моделлю ставлення до світу смисловий «каркас» естетичних засад творчості Т. Г. Шевченка, названих у В. П. Петрова «шевченкізмом»⁷. Водночас це означатиме й з'ясування правомірності висновку ученого про недоцільність шукати в Шевченковій поезії «проявів романтизму або реалізму» через її авангардний художній стиль. Найвиразнішим прикладом «шевченкізму», на його погляд, є поема-комедія «Сон» (8 липня 1844 р., С.-Петербург) та поема-містерія «Великий льох» (наприкінці жовтня 1845 р., Мар'їнське). На доказ чого береться Шевченковий кордологізм.

Дослідник стверджував, що образ серця у вірші Т. Шевченка «Чого мені тяжко, чого мені нудно...» (13 листопада 1844 р., С.-Петербург) якнайістотніше відповідає всій системі образів поета, що за своєю природою є «не-зоровий», а поняттєвий (радше символ чогось далекого, збудник настрою) і «не належить своїм типом» ні до реалістичної, ні до романтичної традиції. На підтвердження вказується на алегорію «невкритого серця», «серця з закритими очима». В. П. Петров вважає, що в них якнайяскравіше упрозорюється «філософсько-містична формула», яка узасадничує їх будову та спричинюється до тієї штучності, котра виникає завдяки будь-якому конструюванню за «логікою схеми». За естетичний принцип береться «те, чого світ не бачить, чого він не знає, —

⁶ Див.: Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого // Юркевич П. Д. Вибране. — К.: Абрис, 1993. — С. 73—114.

⁷ Петров В. Естетична доктрина Шевченка // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. — Вип. 39-40. — К., 2000. — С. 89.

неприйомне світові — стверджене як змінена, інша дійсність, як дійсність деформована, як сон, як те, що відкривається уві сні й через сон»⁸. Фіксується ірреальність надреального і водночас — найреальніша реальність. Двоїстість зумовлює «абстрактно-реалістичний сенс» образу серця. Щодо того мислитель зазначає: «Серце існує в ізольованій відокремленості як відособлена самість»⁹, — так само, як «внутрішнє», зображене на картинах сюрреалістів. «Це органи, що існують самі по собі, як персонажі»¹⁰.

«Абстрактно-реалістичний сенс» символу серця, на якому зосередився аналіз В. П. Петрова, не відкидав екзистенціально-персоналістичну вмотивованість. Це визнає й автор концепту, зазначаючи, що в зображеному ірреалізується реальність згідно з «теоретичною декларацією» поета, який «знайшов себе самого». Йдеться передовсім про емоційно-ціннісну складову життєвого світу особистості, яка і надає абстрагованому образу ознак конкретності виписаної достоти точно реальності (натомість безособовість, притаманна сюрреалістичній візії, виявляється як відчужена об'єктивність, екзотична примарність образу). В романтиків особистісне виражено «через внутрішнє сум'яття, що змушує людину, фіксуватися на гостроті своїх душевних переживань, викликає почуття самотності й бажання бути почутим у світі, не бути йому чужим, зайвим»¹¹. Це є лейтмотивом і в поезії Т. Шевченка.

Через те образ набуває сенсу, сповненого сердечної автаркічності, стає основою віри і поєднання індивідуального існування з трансцендентним. Індивід здатен відкинути злий, ворожий, «лукавіший від гаддя», сказав би Г. Сковорода, світ. У Т. Шевченка, наголошував В. П. Петров, «...гротеск обернено на політичний памфлет, запис сну — на акт лютої, пекучо-неприятної царененависті»¹². В тому убачалася революційна роль «творчих фантасмагорій поета». Гротескність годна породити негацію «деформованої» дійсності. Бо «жива правда у господа бога!» (Т. Шевченко).

Т. Шевченко пов'язував деформованість з відчутною десакралізацією уявлень щодо місця людини у світі, як і романтики, надолужуючи втрачене за рахунок персоноцентризму. Особистість показано як одуховлену соціальність («щире серце» знайшло «ширу правду» і підпорядкувало їй своє життя). Але ледве чи хто-небудь з істориків філософії наважиться залічити його поезію до «реалістичних», «просвітницьких». Переживання душі («серце плаче, ридас, кричить, / Мов дитя голодне»), неусвідом-

⁸ Петров В. Естетична доктрина Шевченка // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. — Вип. 39-40. — К., 2000. — С. 89.

⁹ Там само. — С. 91.

¹⁰ Там само.

¹¹ Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму: Монографія. — Львів: Каменяр, 2007. — С. 32.

¹² Петров В. Естетична доктрина Шевченка // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. — Вип. 39-40. — К., 2000. — С. 89.

лене не відтіснено розважністю, логіко-дискурсивним тощо. Урівноважуючи в світосприйманні чуттєве і раціональне, Т. Шевченко продовжував традицію «логіки серця». Можливість віднайти себе як цілісність зростає саме з комлементарного відношення в структурі сутнісних сил людини. Кордологізм спрямовує пізнання в річищі осягнення цілісної конкретної особистості. Тому ми поділяємо висновок В. П. Петрова про «передсентименталістичний, бароковий» тип кордологізму в Шевченковій поезії, адже підноситься до Сковородинської універсальності («тема «душі, що внутр ридає», тема метафізичного «ридання душі»¹³).

Ця настанова фактично сприйнята в романтичній літературі, передовсім у тому сенсі, що відтворюється як наративне завдання потреба виробити ідеї, які привели б людське життя у гармонію й до мирного співжиття. І хоч «ідеологічні тонкощі анітрохи не хвилювали» Т. Шевченка, якщо вірити Ю. Шевельову, втім, його погляди вдається звести в «одне логічне коло» ідей. «Можна було б їх викласти приблизно так: — пише Ю. Шевельов, проаналізувавши доробок 1860 року (другий петербурзький період творчості поета після заслання), — він сподівався, що зміна несправедливого устрою життя настане тоді, коли з'явиться апостол правди і науки. А той, опираючись на всіх «доброчиждущих» і «чистих серцем», звергне «царя», винного у всіх лихах, і встановить новий порядок, за якого запанують братня любов і справедливість. За такого порядку кожен, хто чесно працює і чистий серцем, зможе побудувати своє життя у гармонії з іншими такими, як він, і в гармонії з Усесвітом «світом-братом», що був установлений згідно з законами Божими...»¹⁴. Тепер поет убачає засоби визволення людини не в «правді-мсті» «убогих серцем», а в правді-любові «чистих серцем». «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі»¹⁵. «А всім нам вкупі на землі / Єдинодуміє подай / І братолюбіє пошли»¹⁶. «Нам любов меж людьми»¹⁷. Зсув кордологічного наголосу відбиває тематичні (й ідейні) зміни в поезії Т. Шевченка при кінці його життя. Проблема національного визволення, довів Ю. Шевельов, вже підпорядкована більшій проблемі — «становлення гармонії людської душі, гармонії взаємин людських душ. Якщо цієї гармонії буде досягнуто, проблема України вирішиться сама собою»¹⁸.

¹³ Петров В. Естетична доктрина Шевченка // Україна: філософський спадок століть. Хроніка-2000. — Вип. 39-40. — К., 2000. — С. 89.

¹⁴ Шевельов Ю. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. — 2-ге вид. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — С. 78.

¹⁵ Шевченко Т. Г. «І Архімед, і Галілей...» // Шевченко Т. Г. Твори: В 5-ти т. Т. 2. Поетичні твори (1847—1861). — К.: «Дніпро», 1978. — С. 308.

¹⁶ Шевченко Т. Г. Молитва // Шевченко Т. Г. Твори: В 5-ти т. Т. 2. Поетичні твори (1847—1861). — К.: «Дніпро», 1978. — С. 295.

¹⁷ Шевченко Т. Г. «Тим несим очам...» // Шевченко Т. Г. Твори: В 5-ти т. Т. 2. Поетичні твори (1847—1861). — К.: Дніпро, 1978. — С. 297.

¹⁸ Шевельов Ю. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. — 2-ге вид. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — С. 80—81.

Розв'язка проблем людської свободи і щастя вимагала зважати на таємничість людської природи («глибоке серце», «безодня» (Г. Сковорода)). Її пояснення не вмістити в якусь одну концепцію чи ідею. Т. Шевченко «...своєю поетичною інтуїцією відчував і, безсумнівно, розумів, що можливості мирного і гармонійного співжиття людей і спільнот можна знайти у поєднанні трьох універсальних ідей (ідеться про християнство, демократизм і патріотизм — *приміт. С. В.*) та в практичному застосуванні їх принципів к реальному життю»¹⁹. І стиль своєї поезії, як і загалом її теоретичні основи, наголошував В. П. Петров, виробив Т. Шевченко із синтезу біблійних оповідань, фольклору, історичних легенд, революційного пафосу, просякненого «народницьким» ентузіазмом, та «власних творчих фантазмагорій», «застосувавши принцип рівноваги», додавав Ю. Шевельов.

Попри всі стилістичні, жанрові тощо експерименти, без сумніву, поезія Т. Шевченка залишається в межах світоглядних засад романтизму та преромантизму і розгортає в їх проекціях смисли екзистенціально-персоналістичної думки. Звісно, за позірною несутимісністю сполучених образотворчих елементів криється підспудна логіка комплементарності й системності, що, з погляду сучасників, випередила свою добу. В. П. Петров вважав, у ХХ ст. європейське мистецтво «зімкнулося з принципами», за якими наш поет колись творив свою естетичну теорію. Якоюсь мірою те пов'язано із сюрреалізованим змістом кордологізму. Адже, як ми намагалися показати, його винятково абстрактна загальність не заперечувала субстанціональності символу «серця». Тому-то сконструйований образ через конкретність емоційно-ціннісних значень набував ознак точно зображеної реальності, зумовлюючи здатність бути медіатором глибинного буттєвого сенсу й надалі. Утвердившись у вчуттєвленні як основі самозаглиблення та трансцендування, з погляду майстерності мистця, можна виробити децю інший підхід до естетичного канону.

Отже, заслугою В. П. Петрова є намагання відійти від ustalених в шевченкознавстві оцінок і показати винятково нове місце Т. Г. Шевченка на «мапі» естетичного процесу. Але не варт, на нашу думку, повністю відмежовуватися від розвитку його ідейної «платформи». Крізь властивості художнього методу поета на поверхню вибивається «національно-історична романтика» (Ю. Шевельов). І тільки виважений та врівноважений цілісний підхід дає змогу осягати суть літературного поступу. Пізнання ж взаємовпливу і взаємозумовленості літературної форми та змісту творів Т. Шевченка — одне з пешочергових завдань — здатне поглиблювати вивчення інших, більших проблем, як-то філософсько-антропологічні тощо.

Стаття надійшла до редакції 29.10.13

¹⁹ Романенчук Б. Шевченкові універсальні ідеї // Хроніка-2000. — Вип. 39-40: Україна: філософський спадок століть. — С. 80.